

Słownik gwar Lubelszczyzny

Tom IX

Przestrzeń wsi. Ukształtowanie powierzchni.

Życie społeczne i zawodowe

Dziewiąty tom *Słownika gwar Lubelszczyzny* zatytułowany *Przestrzeń wsi. Ukształtowanie powierzchni. Życie społeczne i zawodowe* zawiera 1959 haseł wzbogaconych 23 ilustracjami i 34 mapami językowymi. Jest to słownictwo zgrupowane wokół przestrzeni wiejskiej otaczającej człowieka i wpływającej na jego działania. Stanowi odrębną całość tematyczną poświęconą przestrzeni wsi, ukształtowaniu powierzchni, życiu społecznemu i zawodowemu mieszkańców, w tym zawodom i miejscom należącym już do przeszłości.

Słownictwo zebrane w tym tomie pokazuje obraz tradycyjnej polskiej wsi, z jej przestrzenią fizyczną i społeczną, opartą na kontaktach międzyludzkich i wspólnie wykonywanych pracach. Osią spajającą jest wieś jako miejsce wpisane w codzienną egzystencję mieszkańców, z bogactwem interpretacji otaczającego świata, widocznego zarówno w lokalnej, jak i w regionalnej wielości nazw na określenie jednego desygnatu, np.: *drogi rozjazdowe, drogi rozjezdne, kołowrót, krzyżowane drogi, krzyżowe drogi, krzyżownica, krzyżówka, krzyżówki, rozbieżne drogi, rozchodne, rozchodnie drogi, rozdroże, rozstaje, rozstajne drogi, skrzyżowanie* ‘miejsce, w którym krzyżują się drogi’; *bajducha, błoto, brajdocha, breja, brejda, brejduga, brocha, brochla, bryndza, cialapa, ciapa, dryzda, gizda, graś, jaruga, patoka, rozkal* ‘rozmokła ziemia na nieutwardzonej drodze wiejskiej lub na polu’; *balaski, balasowanie, balasy, balustrada, balustradka, barierka, opasanie, palestrada, płotek, przepasanie, rajskie wrótka, wrótka* ‘balustrada oddzielająca ołtarz od reszty kościoła’; *byk, chajstrownik, charaszaj, charaszajko, charaszajnik, charasznik, charaszun, charaszynnik, czyściciel, kajstrator, kajstrownik, kajstrun, kastrovník, kraszacz, kraszalec, kraszaniec, kraštownik, lejnik, miśkarz, miśkownik, węgier, węgrzyn* ‘człowiek zajmujący się kastrowaniem zwierząt’.

Niniejszy tom jest kolejną częścią opracowania kilkutomowego o wymiarze regionalnym, łączącego wymogi słownika wewnątrzdialektalnego i międzylubelszczyńskiego. Ma charakter niedyferencyjny, i – ze względu na jednolitość całości – oparty jest na tych samych

zasadach metodologicznych jak osiem już wydanych tomów, ze wspólnym modelem hasła słownikowego, z zachowanym alfabetycznym układem nazw wpisanych w szerokie konteksty kulturowe i obyczajowe oraz z wykorzystaniem technik atlasowych i ikonografii. Z tego też powodu, w tomie IX powtórzone są elementy założeń metodologicznych i zasad redakcyjnych, a także wykorzystane źródła i opracowania oraz wykaz miejscowości, z których pochodzi materiał.

Terenem badań jest Lubelszczyzna w granicach województwa sprzed 1975 roku, nieznacznie zmienionego od roku 1999 (zob. mapę 1), a materiał został wyekscerpowany z wypowiedzi najstarszych mieszkańców 601 wsi regionu lubelskiego (por. wykaz miejscowości) i od 2510 informatorów. Korpus materiałowy tomu IX *Słownika gwar Lubelszczyzny* stanowią: 1) nagrania terenowe, zapisane na taśmach magnetofonowych, 2) teksty ciągłe zapisane (bez dokumentacji dźwiękowej), 3) zapisy słów zbierane metodą kwestionariuszową (bez egzemplifikacji kontekstowej). Dodatkowe materiały słownikowe zostały pozyskane z kartoteki *Atlasu gwar polskich* (zapisy słów bez kontekstów), kartoteki *Słownika gwar polskich* PAN, archiwów językowych oraz częściowo z prac magisterskich, licencjackich i źródeł drukowanych.

Artykuł hasłowy składa się z następujących elementów.

1. Wyraz hasłowy i jego znaczenie realizowane w postaci definicji realnoznaczeniowej.
2. Ilustracja – przywołana przez zastosowanie odsyłaczy do fotografii desygnatu zamieszczonej na końcu części słownikowej. Cyfra po odsyłaczu: zob. oznacza numer zdjęcia.
3. Konteksty występowania wyrazu.
4. Źródła.
5. Geografię wyrazu wraz z mapą językową, przywołaną poprzez zastosowanie odsyłaczy do mapy, zamieszczonej na końcu części słownikowej.
6. Zjawiska fleksyjne i najczęstsze odmiany fonetyczne, zlokalizowane w segmencie: wymowa.
7. Odwołania do synonimów (nazw obocznych w jednej wsi) i heteronimów (oboczników nazewniczych na szerszym obszarze), z zastosowaniem odsyłacza: por.

Przykładowe hasła przedstawiają się następująco.

Bandoch ‘mężczyzna, który przychodził na robotę sezonową do dworu z innych stron’
Bandoch to jest chłop najmujący się razem z innymi na czas jakiś na robote do innej wsi czy

okolicy (Wąwolnica). *Bandoch to najemny robotnik rolny, wędrujący w poszukiwaniu pracy* (Łuszczacz). *Dawni bandochy rubili tu jasnygo pana, najmali sie całymi grupami* (Siennica Różana). *Na bandochy nieraz szły całe wsie, najmuwały sie takie rubutniki tu dziedzica i zarabiałły przyz całe lato* (Sól). *Bandoch to sezonowy robotnik zamiejscowy, najmujący sie do prac polowych* (Zamch). *Bandoch to człowiek, co szel do sezonowy pracy z dalszych stron* (Chmielek). *Bandochy to całymi grumadami szli na te rubote, bo dzieci jeść chcieli i trza było zarobić* (Majdan Sopocki). *Bandoch to szukał ruboty w innych strunach, najmał sie do ruboty* (Sławatycze).

Źródła: PM, KAGP, SGM, MG.

Geografia: powszechne.

D. lp. *bandocha*; D. lm. *bandochów*; wymowa: *bandox*.

Por. *bandos, góral, wyrobnik*.

Krynica II ‘źródło bijące z ziemi’

Krynica to jezd źródło, no takie źródło, co z ziemi bije, ta woda tak wyskakuje, tak tryska taka czyściutka i smaczna, bo kryniczna woda to je smaczna (Brzeziny). *Krynica to takie źródło z wodo* (Grabowiec). *Krynica to woda płynąca, tak jakby z góry ta woda leci, po dzisiejszymu źródło* (Worgule). *A struga ciekła od krynicy, która była wyżej położona. Były to źródła. I one te źródła do dziś so i ludzie stamtąd bioro wode. I na przykład jeżeli teraz chco wody na herbate czy na coś, to nie bioro z kranu, bo majo już, tylko ido do krynicy po wode, żeby mieć dobro wode na to. Tam jest dobra woda. Ta woda jest prawdopodobnie jakaś lecznicza. I to jest krynica. I ta krynica szła przy drodze aż tam gdzieś daleko za wsio, tam ginela* (Wysokie). *Kiedys woduciągów nie było. Brało sie wode z krynicy, zy źródła sie brało, bo tak krynica źródłem sie nazywa, to krynica i źródło to jest to samo, a mówio jedno i drugie, jak sie powi* (Gołębie). *A potem jechali do krynicy prac kijunkami, bili, łoskot ino iszed. Krynica to była* (Susiec). *Pranie to było w krynicy takiej. W krynicy, w krynicy. Przyszli praczki, to jedna na jednym kuńcu, druga na drugim, taka była pralnia, to może było z dziesięć tych praczek i tak sie prało chusty, bilizne* (Sulmice). *Może chto mówi inaczy, ale my to nazywamy krynica* (Żuków).

Źródła: PM, PI, MG.

Geografia: Lubelszczyzna wschodnia (zob. mapa 8).

D. lp. *krynicy*; D. lm. *kryniców*; wymowa: *kryńica*.

Por. *kierniczka, krynka, stok, zdrój, źródło*.

Stelmach ‘rzemieślnik wyrabiający wozy i części do wozów’

Stelmach to taki, co wyrabiał wozy i koła do wozów (Wysokie). Stelmach, lun robiuł wozy i koła do nich (Świeciechów). Wozy robił stolarz, tak zwany sztelmach, już taki spycjalny du wozu (Dobryń). Stelmach robił drewniane części wozu (Gręzówka). A ten, co robi wozy to, no to stelmach (Chmiel). Jeździliśmy wuzami drywnianymi. Koła musiał robić stelmach, jak nazywali, tyn majster to stelmach nazywał sie. Robił to drewno, koła robił te (Uchańka). Stelmach to taki starodawny rzemieślnik, co wyrabiał drewniane części wozu (Abramów). Tera wozów ni ma drywnianych, to i stylmachy dzieś zgineli (Hanna).

Źródła: PM, KAGP, MG.

Geografia: powszechne (zob. mapa 26).

D. lp. *stelmacha*; D. lm. *stelmachów*; wymowa: *stelmax*, *štelmax*.

Por. *koleśnik*, *kołodziej*.

W tomie IX *Słownika gwar Lubelszczyzny*, podobnie jak w tomach I, II, III, IV, V, VI, VII i VIII zastosowano zapis ortograficzny, a formę hasła sprowadzono do ogólnopolskiej. Zestandaryzowany i ujednolicony zapis półfonetyczny, ale uwzględniający właściwości fonetyczne, morfologiczne i składniowe gwar regionu lubelskiego, zastosowano także w przywołanych w hasle kontekstach.

Integralną częścią hasła słownikowego są ilustracja i mapa, a także kwalifikatory. Mapa spełnia istotną rolę wizualnej specyfikacji geograficznej. Została wkomponowana w hasło, zgodnie z założeniem, że jej umieszczenie pozwala nie tylko na pełniejsze wykorzystanie informacji geograficznych, ale także na uchwycenie miejsca danego leksemu w specyfice gwarowej regionu. Daje czytelnikowi lepszą orientację w usytuowaniu przestrzennym danej nazwy, zasięgu jej występowania (zwarcie, wyspowo, w rozproszeniu, sporadycznie, nierównomiernie, centralnie czy peryferyjnie), naświetla związki leksykalne danego obszaru z obszarami sąsiadującymi. Każda z tych informacji niesie pewne treści rzutujące na charakter nazwy i określanego przez nią desygnatu. Dowiadujemy się ponadto o miejscu danej nazwy wśród innych określeń danego desygnatu – synonimów i heteronimów – oraz o jej ekspansywnym lub recesywnym charakterze, na który wskazuje zasięg i miejsce lokalizacji. Ilustracja pozwala na pełniejszą identyfikację desygnatu i jego szczegółową charakterystykę wizualną.

Kwalifikatory nie stanowią odrębnego segmentu hasła, ale są wpisane w przywołane konteksty gwarowe, pochodzące od użytkowników gwary. Są odpowiednio dobrane i uporządkowane, zgodnie z zastosowaną metodologią opisu hasła słownikowego. Taka

koncepcja wykorzystania kwalifikatora i wbudowania go w kontekst, odzwierciedla świadomość językową mieszkańców współczesnej wsi, którzy poprzez nazwę i desygnat, przywołują obraz z przeszłości.

Tom *Przestrzeń wsi. Ukształtowanie powierzchni. Życie społeczne i zawodowe* spełnia walor dokumentu utrwalającego dziedzictwo językowe i zgodnie z Konwencją UNESCO z 2003 r. wpisującego się w ochronę niematerialnego dziedzictwa kulturowego regionu oraz w długofalowe prace badawcze o fundamentalnym znaczeniu dla dziedzictwa i kultury narodowej. W obliczu zmian, jakim podlegają współczesne gwary, taka forma dokumentacji staje się kulturową koniecznością i wyzwaniem dla współczesnych i przyszłych pokoleń. Jest odzwierciedleniem złożoności i wielokulturowości gwar Lubelszczyzny oraz obrazem zróżnicowania leksykalnego regionu ze zjawiskami małopolskimi, mazowieckimi, kresowymi, ogólnogwarowymi i ogólnopolskimi. Interpretacja dialektologiczno-etnolingwistyczna materiału pozwala na wszechstronną charakterystykę nie tylko nazwy, ale jej miejsca w strukturze kulturowej, obyczajowej, wierzeniowej i świadomościowej mieszkańców wsi regionu lubelskiego, będącego nie tylko pomostem między wschodem a zachodem, ale między Unią Europejską a Europą wschodnią.

Tom IX *Słownika gwar Lubelszczyzny* jako opracowanie naukowe, ale także użytkowe o wymiarze praktycznym, jest nie tylko formą utrwalenia i zachowania dziedzictwa językowego i kulturowego regionu lubelskiego, konceptualizowanego w postaci zbioru słów tworzących leksykon gwarowy, ale przede wszystkim istotnym instrumentem w kreowaniu „marki regionalnej” i promocji regionu lubelskiego, z założeniem jego dostępności dla szerokiego kręgu odbiorców, zarówno językoznawców, jak i badaczy innych dziedzin, twórców regionalnych, propagatorów kultury regionu, nauczycieli realizujących edukacyjną ścieżkę regionalną i upowszechniających założenia „małej ojczyzny” oraz młodzieży, pragnącej zrozumieć istotę kulturowo-językowego obrazu własnego regionu.

Opracowała Halina Pelcowa